

Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi

Musa GÜMÜŞ*

Özet: Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme hareketlerinin en önemli ayağı hukukî alandır. Hukukta modernleşmenin en önemli ayağı ise anayasal gelişmelerdir. Anayasal gelişmeleri ilgilendiren her belge, birçok açıdan bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı, birbirini genişleten ve tamamlayan bir özelliğe sahiptir. Bu alanda yapılan reformlar arasında anayasal gelişmeler açısından en önemli ve etkili olanı *Tanzimat Fermanı*'dir. Tanzimat Fermanı'yla başlayan düzenlemeler Türk anayasa geleneğine önemli bir zemin oluşturmuştur.

Anayasal gelişmeler bağlamında bir diğer önemli dönüm noktası da *Islahat Fermanı*'dir. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nı teyit eder bir özelliğe sahiptir ve Türk anayasal gelişmeleri için de Tanzimat Fermanı kadar önemli bir zemin oluşturmuştur. *Kanûn-ı Esâsî*'nin maddelerine bakıldığında bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Meşrutiyet'in yeniden ilanı ve Meşrutî yönetime yeniden geçiş bu maddelerle olmuştur. Bu anlamda, Islahat Fermanı'nın da Türk anayasal gelişmelerinde önemli bir tekâmül evresi olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Islahat Fermanı, diğer yandan kanunlaştırma hareketleri için de önemli bir etki alanı oluşturmuş ve ortaya koyduğu ilkeleri ile Osmanlı Hukuku'nda meydana gelen modernleşme hareketlerine rehberlik etmiştir. Kanun-i Esasi de bu modernleşme hareketlerinin en önemli örneklerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasi, Meşrutiyet

Giriş

Tanzimat döneminin ikinci devrinin başlangıcı olan Islahat Fermanı'nı doğru bir şekilde anlayıp yorumlayabilmek için; öncelikle onu doğuran şartlara vakıf olmak gerekir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu şartlar, özellikle Fransız İhtilâlî'nden sonra ağırlaşmaya başlamışsa da Osmanlı Devleti açısından oluşma süreci daha gerilere gitmektedir. Osmanlı Devleti'nin iktisadî, idarî ve sosyal sisteminde başlayan tıkanma emareleri, bizi Osmanlı 18. yüzyılına kadar götürmektedir. Zira Osmanlı sistemi bu yüzyıl içinde dönüşümü sağlayacak niteliğini kaybettiğinin işaretlerini vermeye başlamıştır. Bunun en önemli göstergesi ise savaş alanlarında alınan mağlubiyetler ol-

* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / KONYA
musagumus@hotmail.com

muştur. Mağlubiyetlerin etkileri ise iktisadî, sosyal, idarî ve siyasî hayatta görülmüş, bu etki ile de birçok alanda zihniyet değişimi meydana gelmeye başlamıştır. Bu zihniyet değişimi ise gerçek anlamda 19. asırda şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'ni oluşturan dinamikler bu zihniyet değişiminden payını almıştır. Fransız İhtilâli'nin ortaya koyduğu ilkeler ise değişen zihniyetin içeriğini oluşturmuştur. Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı ilkelere değinerek bu ilkelerin akislerinden kısaca söz edersek, bahsedilen iddiaya zemin hazırlamış oluruz.

19. yüzyıla damgasını vuran ve yüzyılın gidişatını değiştiren Fransız İhtilâli'nin ortaya koyduğu ilkeler, yukarıda değindiğimiz gibi, zihniyet değişimine neden olmuş ve günümüz siyasî, iktisadî ve sosyal olaylarının tarihî zemini- nin oluşmasında önemli etkide bulunmuştur. Şüphesiz ki, Fransız İhtilâli'nin Islahat Fermanı ile ilgili yönü içeriğinde saklıdır. Bunu, Ferman'ın tamamı üzerinde yapacağımız değerlendirme ile ileride sunmaya çalışacağız. Fransız İhtilâli'nin, Islahat Fermanı'nın içeriğine kattığı en önemli ilke ise eşitlik ilkesidir. Bu ilke ile Osmanlı sosyal düzeni yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Ancak beklentiler sadece bundan ibaret değildir. Islahat Fermanı'ndan, Osmanlı devlet adamlarının önemli beklentileri vardır. Öncelikle gayrimüslim tebaaya yeni haklar verip, gayrimüslim tebaayı Müslüman tebaa ile eşit seviyeye getirerek batılı devletlerin iç işlerine karışmalarına mani olmak ve Paris'te toplanacak olan barış konferansında Osmanlı Devleti lehine kararların alınmasına etkide bulunmaktı. Islahat Fermanı Osmanlı devlet adamlarının, devleti türlü gailelerden koruyacağı düşüncesine yönelik, dönemin müttefik devlet temsilcileri ile Osmanlı gayrimüslim tebaasının durumuna ilişkin şartların ne olacağını tartışıldığı bir ortamda hazırlanmıştır. Islahat Fermanı böyle çok yönlü beklentilerin ürünüdür.

Islahat Fermanı'nın içeriğini oluşturan dinamiklerin en önemlileri arasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iktisadî sorunlar da bulunmaktadır. Bu iktisadî sorunlar arasında, devletin gelirlerinin düzeltilememesi, Osmanlı parasının değer kaybetmesi, Lale Devri ile başlayan israf ekonomisinin artarak 19. yüzyıla kadar gelmesi, rüşvet sorununun halledilememesi, kapitülasyonların artarak devam etmesi, bütçe açıkları ve bu açıkların öncelikle iç borçlarla kapatılmak zorunda kalınması, bunun da yetmemesi nedeniyle Kırım Harbi sırasında dış borçlara başvurulmasının yarattığı sorunlar bulunmaktadır.

Yine Fransız İhtilâli'nin ortaya koyduğu ilkeler (eşitlik, hürriyet ve adalet gibi) ve bu ilkelerin Avrupa siyasetine yansımaları kıtanın Osmanlı Devleti ile ilişkilerini önemli ölçüde şekillendirmiştir. Ayrıca bahsi geçen ilkeler, Osmanlı Devleti'ni etkileyerek, sosyal, iktisadî ve siyasî alanlarda zor durumda bırakır hale gelmiştir.

Bunun yanında Fransız İhtilâli'nin dünya siyasî hayatına soktuğu Milliyetçilik, Liberalizm ve Sosyalizm gibi siyasî akımlar Avrupa'nın büyük bir kısmını etkilemiş, bu etkilenişten Osmanlı tebaası, dolayısıyla Osmanlı Devleti de nasibini almıştır. Osmanlı devlet adamları, bu etkilenmenin olası kötü sonuçlarını bertaraf etmek için, önce Tanzimat Fermanı'nı ilân etmiş; ancak Osmanlı dışı beklentilerin tam anlamıyla karşılanamaması nedeniyle dış baskı ve yönlendirmelerle yeni ve daha kapsamlı bir düzenlemeye ihtiyaç duymuştur. Zira Osmanlı üzerinde oluşan milletlerarası siyasî, sosyal ve iktisadî baskılar, düzenleme ihtiyaçlarını daha belirgin hale getirmiş ve devlete bir zorunluluk yüklemiştir. Yani Osmanlı dışı siyasî beklentiler, Osmanlı devlet adamlarına Islahat Fermanı'nın ilân edilmesi zorunluluğunu yüklemiştir.

Islahat Fermanı'nın içeriğine etki eden diğer bir durum da, ilân edildiği sürecin öncesindeki milletler arası ilişkilerdir. Bu durumun Ferman üzerindeki etkisi ise, milletler arası politikayı yönlendiren devletlerin; Osmanlı Devleti'nin politikalarını şekillendirmesi ile kendini göstermektedir. Büyük devletlerin (İngiltere, Fransa ve Rusya gibi) aldıkları kararlar ve ortaya koydukları hareket tarzları, Osmanlı siyaseti ve siyasî belgeleri üzerinde etkilerini göstermiştir. Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı bunun en önemli iki örneğidir.

Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakan Rus politikası, Kırım Harbi öncesindeki milletler arası siyasî ilişkilere damgasını vurarak, Osmanlı devlet adamlarını birtakım siyasî arayışlara zorlamıştır. Bu durum Osmanlı-İngiliz, Osmanlı-Fransız ve Osmanlı-Rus ilişkilerinin yeniden şekillenmesine sebep olmuş ve Osmanlı devlet adamlarını Islahat Fermanı'nın ilân edilmesine sürükleyen önemli siyasî gelişmelere yol açmıştır.

Kırım Harbi, Islahat Fermanı'nın ilân edilmiş sürecinin en önemli ayağıdır. Rusya'nın, Kırım Harbi sürecinde sıcak denizlere inme politikası ile şekillendirdiği milletler arası ilişkilerini, bu arzu ile sürdürmesi, milletlerarası siyasî ortamı oldukça etkilemiştir. Bu cümleden olarak Rusya, Eflak-Boğdan İsyanı, Macar ve Leh Mültecileri Meselesi, Kutsal Yerler Meselesi gibi siyasî olaylar sonrası ve Kırım Harbi'nin hemen öncesinde, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp paylaşılması fikrini İngiltere ile anlaşarak fiiliyata koymak istemiştir (bk. Uçarol 1979: 140-141). Ancak İngiltere bu teklife sıcak bakmayınca Rus teklifi havada kalmıştır. Bu nedenle Rusya, Osmanlı Devleti'ni Kırım Harbine sürükleyerek onu parçalama işini kendisi yapmak istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti, devrin iki güçlü devletini yanına almayı başarinca, Rusya, Kırım Harbi'nden yenik ayrılmış, Osmanlı Devleti'ni parçalama fikrini gerçekleştirememiştir. İngiltere ve Fransa gibi iki güçlü devletin Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasının bir karşılığı olacaktır (konuyla ilgili bk. Sungu 1999: 795). O da Viyana Protokolü'nün 4. maddesinde yer alan ve Paris Anlaşması'ndan altı hafta önce ilân edilen Islahat Fermanı olmuştur (Versan 1999: 109; Demirci 1999:

117, krş. Ahmet Refik 1340: 195). Islahat Fermanı da Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri camiasına girmesinin bir bedeli olmuştur (Ortaylı 2000: 49).

Paris Antlaşması görüşmeleri Paris'te sürerken, İstanbul'da da Standfort Canning'in etkisiyle İngiltere, Fransa ve Avusturya elçileri ile Sadrazam ve Hariciye Nazırı'ndan oluşan bir komisyon kurularak Osmanlı gayrimüslim tebaasının durumunun ne olacağı konusu müzakere edilmeye başlanmıştır (Okur 2006: 96). Komisyonda, İngiliz Elçisi Stratford Canning, Fransız Elçisi Thouvenel, Avusturya elçisi Prokesch, Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa, Hariciye Nazırı Fuad Paşa ve onlara, Fener aristokrasisinden gelme bir Rum olan Prens Callmimashi eşlik etmiştir (Davison 2004: 55). Komisyon üyeleri kendi tezlerini şu şekilde sundular: Canning, tam bir din serbestliği eşitliği tezini öne sürerken; Thouvenel, İslâm tebaası ile Hıristiyan tebaa arasında cemiyet, haklar, vergiler, askerlik, millî eğitim ve devlet memurluklarına geçme bakımından sürüp gelen farklılıkların bir ferman ile kaldırılarak Gülhane hattında işaret edilmiş olan tebaanın eşitliği prensibinin tam manasıyla geliştirilmesi tezini, Prokesch, de Osmanlı Devleti, yapacağı düzenlemeleri batılı müesseseler göz önüne alınarak değil, kendi gelenek, görenek ve dinî kuralları çerçevesinde yapmalıdır tezini ileri sürmüştür (Berkes 2002: 218). Türk tarafı ise; "Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan tebaaya verilen hak ve imtiyazlar, Fatih Sultan Mehmet Devri'nde başlar. Bu hak ve imtiyazlar iki bölümdür. Birincisi, din yönünden olanları içine alır. Bunlar vicdan hürlüğü ile ilgili olduğundan, Bâbîâlî yenilenemeye daima hazırdır. İki bölüm ise medenî haklarla adalet ve muhtariyet hususundaki imtiyazları ihtiva eder. Osmanlı hükümeti Hatt-ı Hümayun ile İslâm ve Hıristiyan tebaası arasında eşitlik prensibini kabul etmiş olduğu için, artık böyle imtiyazlar tanıyamaz" (Yeniçeri 2002: 850) demişse de bu tezini kabul ettirememiştir. Sonuçta Fransız tezi kabul edilerek Ferman, 11 Cemadelahir 1272 (18 Şubat 1856) tarihinde okunmuştur (bk. Cevdet Paşa 1991: 67, Ahmet Refik 1340: 195).

İşte Islahat Fermanı bu siyasî, iktisadî ve sosyal şartların yönlendirmesi ile geçirilen süreç sonunda ilân edilmiştir. Aşağıda göreceğimiz üzere bu süreç Ferman'ın içeriğinin hemen hemen her maddesine yansımıştır. Yani Osmanlı devlet adamlarının, zor şartlar içinde boğuşuyor olması nedeniyle, kendilerini, Islahat Fermanı'nın içeriğinin hazırlanmasında ve ilân edilmesinde Avrupa devletlerine karşı tam bir teslimiyet içinde bulmuşlardır (bk. Ahmet Refik 1340: 192). Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti Avrupa dünyasının iktisadî ve diplomatik baskısıyla daha çok karşı karşıyaydı (Ortaylı 2000: 47).

Bu makalemizde; Islahat Fermanı'nı tam metin incelemesiyle ele alarak, Ferman'ın ilkelerini, sonraki süreçte meydana getirdiği etkilerini, Osmanlı siyasî, iktisadî ve sosyal hayatına getirdiği değişimleri ele aldık. Ancak makalemizde temel olarak; Islahat Fermanı'nın, Osmanlı Devleti'nin anayasalı

rejime geçişte getirdiği değişimleri değerlendirmeye çalıştık. Bunun için Islahat Fermanı'nın ilkelerini, Kanun-i Esasi ilkelerine dikkat çekerek Osmanlı Devleti'nde anayasalı rejime gidiş sürecinin ana duraklarını birbiri ile ilişkilendirmeye, böylece de bir süreci ana hatları ile ortaya koymaya çalıştık.

Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi

Hukukî biçimi bakımından Islahat Fermanı da tıpkı Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi “misâk” değil, tek yanlı bir işlem, bir “ferman”dır (Demirci 1999: 111). Terim olarak ferman ise, bir iş, ifa edilmesi gereken bir görev için hüküm padişah tarafından verilen ve padişahın tuğrasını taşıyan yazılı emirdir (Demirci 1999: 111). Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı gibi bir “anayasa” değil, “anayasal belge”dir. Ferman usûlünde hükümdar, tek taraflı olarak, kendi isteğiyle, kendi kendini sınırlandırmakta, tebaasına birtakım haklar bahsetmektedir (Gözler 2007: 18).

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı gibi, ortaya koyduğu ilkeler bakımından Türk anayasalarına önemli bir giriş niteliği taşımaktadır ve anayasal bir belge olması hasebiyle de Türk anayasal belgeler zincirinin bir parçası sayılmalıdır. Böylelikle, Islahat Fermanı, kendisine atfedilen misyona uygun bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Fermanın maddelerini yorumladığımızda, onu ilân ettiren siyasî şartlar bir yana, Ferman'dan, bahsettiğimiz çıkarımları daha rahat yapabiliriz.

Fermanın ilk üç maddesi Mehmet Emin Âli Paşa'ya hitap ve genel bir giriştir ve 35 maddelik bir konu dizinine sahiptir.¹

4. Şöyle ki: Gülhane'de kıraat olunan Hatt-ı Hümayûnum ile ve Tanzimat-ı Hayriyem mücibince her din ve mezhepte bulunan kâffe-i tebaa-i şâhânem hakkında bilâistisna emniyeti can ve mal ve mahfuziyet-i namus için taraf-ı eşref-i Padişâhânemden va'd ve ihsân olunmuş olan teminat bu kerre dahi tekit ve teyid kılındığından bunun kâmilen fi'ile çıkarılması için tedâbir-i müessirenin ittihaz olunması (Bianchi 1856: 5).

Bu madde ile bizzat padişah, Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin, tebaasına tanıdığı hak ve özgürlükleri ve benimsediği esasları bir kez daha tekrarlayarak kuvvetlendirmiştir (Gözler 2007: 17-18). Bu madde aynı zamanda, Tanzimat Fermanı'nın varlığı ve geçerliliğini teyit etmiştir (Bozkurt 1996: 49-50). Tanzimat Fermanı'nın en dikkate değer maddeleri olan can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması konusunda Tanzimat Fermanı'na atıfta bulunarak, tebaasına bir kez daha güvence vermektedir (Karal, Tarih-siz: 1.) Aslında bu şekilde bir değişim, Batılı devletlerin Tanzimat Fermanı'nda verilen hukukî haklar konusunda Osmanlı Devleti'nin sözünü tutmadığını ve verilen hakların da yetersiz olduğunu belirtmeleri üzerine bir cevap ve hatırlatma olarak kabul edilebilir (Tanör 1998: 95).

5. Veziri cenâh-ı ‘atifet-i seniyye-i padişâhânemde olarak memâlik-i mahrûsa-i şâhânemde bulunan Hıristiyan ve sair tebaa-i gayri müslime cemaatlerine ecdâd-ı izamım taraflarından verilmiş ve sinin-i ahirede itâ ve ihsân kılınmış olan bilcümle imtiyâzât ve muafiyât-ı ruhâniye bu kere dahi takrîr ve ibka kılınıp (Bianchi 1856: 6-7).

Eskiden beri Osmanlı tebaası olan ve hangi dinden olursa olsun bütün dinlere verilen ayrıcalıklar bir kez daha resmî hale getirilmiş, Türk hoşgörüsünün, hukukî bir metinde bir kez daha hatırlatılarak devam edeceği mesajı verilmiştir (Türklerde hoşgörü kültürü için bk. Saray 2002).

6. Fakat Hıristiyan ve tebaa-i gayr-i Müslime-i sairenin her bir cemaati bir mehli muayyen içinde imtiyâzât ve muafiyat-ı hazıralarının rü’yet ve muayenesine ibtidar ile olbabda vaktin ve gerek asân-ı medeniyet ve malumatı mûktesibenin icap ettirildiği ıslahatı irade ve tensib-i şâhânem ile ve Bâbıali’imizin nezareti tahtında olarak mahsûsan patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler marifetiyle bilmüzâkere cânib-i Babıâli’imize arz ve ifade eylemeğe mecbur olarak (Bianchi 1856: 7).

Bu madde, Osmanlı padişahı tarafından Müslüman olmayan ve çeşitli cemaatlere bağlı, sultanın izni ile oluşturulacak komisyonlarla kendilerine verilen hakları tartışma ve zamana uygun düzenlemeleri önerme konusunda, cemaatlere serbestlik verildiğini resmîyete bağlamaktadır. Bu madde aynı zamanda temsil ilkesini de hukukî bir metinle düzenlemiştir.

7. Cennetmekân Ebûlfeth Sultan Mehmet Han-ı Sâni hazretleri ve gerek ahlâf-ı izâmları taraflarından Patrikler ile Hıristiyan piskoposlarına ita buyrulmuş olan ruhsat ve iktidar niyatı fütûvvetkârane-i padişâhânemden naşı işbu cemaatlere temin olunmuş olan hâl ve mevki-i cedîd ile tevfik olunup (Bianchi 1856: 7-8)

Fatih Sultan Mehmet Han ve sonra gelen Osmanlı sultanları tarafından gayrimüslim din adamlarına verilen yetkiler, bu Ferman’ı ilân eden padişah tarafından, değişen şartlara uygun hale getirilecektir. Bu bir anlamda gayrimüslim din adamlarına eskiden verilen yetkilerin güncellenmesi anlamını taşımaktadır ve çağa uygun yeni bir yetkilendirme yapılacağını işaret etmektedir (Kartal, Tarihsiz: 2).

8. Ve Patriklerin el hâlet-i hazihî câri olan usûl-ü intihâbiyeleri ıslâh olunduktan sonra patriklik berat-ı ‘alisinin ahkâmına tatbiken kayd-ı hayat ile nasb ve ta’yin olunmaları usûlünün tamamen ve sahihen icrâ ve Babıalimizle cemaat-i muhtelifenin rüesâ-i ruhâniyesi beyninde karargir olacak bir sûrette tatbiken patrik ve metropolit ve murahhasa ve piskopos ve hahamları hin-i nasbında usûl-ü tahlifiyenin ibka kılınması (Bianchi 1856: 8)

Bir önceki maddeye uygun bir düzenlemeye işaret edilmektedir ve ilk olarak bu din adamlarının atanma süresi ve yemin şekli ile ilgili bir düzenleme kararlaştırılmaktadır. Bu din adamlarının görev süreleri ömür boyu oluyor. Ve kendi aralarında yeni and içme ilkesi getirmeleri isteniyor. Buna bakarak, Osmanlı Devleti'nde varlığı iddia edilen millet sistemi için hukukî temeli oluşmuştur değerlendirmesi yapabiliriz. Zira millet sistemi kavramı, kendi içinde bir otonomik yapı barındırır. 19. yüzyıl öncesinde böyle bir yapıyı andıran bir düzenden bahsetmek oldukça güç görünmektedir (geniş bilgi için bk. Kenanoğlu 2004).

9. Ve her ne sûret ve nam ile olursa olsun rahiplere verilmekte olan cevâiz ve avâidât cümleten menolunarak yerine patriklere ve cemaatbaşlarına varidât-ı muayyene tahsis ve rûhban-ı sâirenin dahi rûtbe ve mansıplarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine bervech-i hakaniyet maaşlar ta'yin olunup (Bianchi 1856: 8-9).

Bu madde ruhban sınıfının en fazla itiraz ettiği maddeler arasında yer almaktadır. Bu madde ile Ruhban sınıfının gelirleri belli bir esasa dayandırılarak kiliseye ödenen vergileri kaldırmakta, alacakları ücretlerin rûtbe esasına uygun olarak devlet tarafından verileceği karara bağlanarak resmî hale getirilmektedir. Bu, bir anlamda da gayrimüslim ruhban sınıfını devlet memuru olarak görmek temayülüne işaret etmekte ve ruhban sınıfının maaş almasının karara bağlandığını göstermektedir. Yine, bu karar ile Gayrimüslim halkın ruhban sınıfı tarafından sömürülmesi durumuna son verilmiştir.

10. Fakat Hıristiyan rahiplerinin emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlelerine bir gûna sekte irâs olunmayarak Hıristiyan vesâir tebaa-i gayr-i müslime cemaatlerinin milletçe olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin ruhban ve avâmî beyninde müntehip âzâdan mürekkep bir meclisin hüsn-i muhafâzâsına havale kılınması (Bianchi 1856: 9)

Bu maddede, sivil halka olduğu gibi ruhban sınıfına da mülkiyet güvencesi getirmiştir. Patriklere verilmiş olan birçok dünyevî görevler, seçilmiş din dışı kurulların gözetimine verilmiştir. Patriklik kurumunun din dışı bir kurum tarafından kontrol edilmesini içermektedir. Böylece din adamlarının etki alanları dünyevî alandan alınarak ruhanî alanla sınırlandırılmış ve ilgili milletin bireylerinden oluşan bir komisyonun kontrolü altına verilmiştir. Bu durum aynı zamanda Osmanlı dini cemaatlerini yönetimi laik düzene dayandırılarak gerçekleştirilmesine işaret etmektedir.

11. Ve ehâlisi cümleten bir mezhebde bulunan şehir ve kasaba ve karyelerde icrâ-i 'ayine mahsûs olan ebniyenin ve gerek mekteb ve hastahâne ve mezarlık misillü sâir mahallerin hey'eti asliyeleri üzere tamir ve termimlerine bir gûna mevânî ikâ olunmayıp böyle mahallerin müceddeden inşası lâzım gel-

dikte patrik veya rüesa-yı milletin tasvîbi halinde bunların resm ve sureti inşası bir kerre cânib-i Babîâlî'mize arz olunmak iktiza edeceğinden ya sûveri ma'rûza kabul ile müteallık olacak irâde-i seniye-i mülûkânem mucibince iktizası icrâ veya bir müddet-i muayyene zarfında olababda olan itirazât beyân olunup (Bianchi 1856: 9-10).

Fermandan önce bazı sorunlara sebep olan, bir mahalde bulunan ve aynı mezhebe sahip olan cemaatlara kendi dinî yapılarının, hastanelerinin, okullarının ve mezarlıklarının eski mimarî şekline uygun bir şekilde yapılmasında ortaya çıkan güçlükler giderilerek padişahın izni ve belli bir süre gözetimi altında, daha kolay bir şekilde tamir edilebilmenin yolu açılmış oldu. (Demirci 1999: 180-181).

12. Bir mezhebin cemaati yalnız olarak sâiriyle karışık olmayarak bir mahalde bulunur ise o yerde 'ayne müteallık husûsât-ı zâhiren ve alenen icrâda bir türlü kuyuda düşâr olmayıp (Bianchi 1856: 10).

Tek bir mezhebin bulunduğu mahallerde dinî ayinlerin yapılması konusundaki kısıtlamalar kaldırılarak, dinî ayinlerin daha serbest bir ortamda yapılmasının yolu açılmış oldu. Bu durum yeni olmamakla birlikte, önemli bir serbestliği ifade etmektedir. Zira dini ayin özgürlüğü umumî efkârı sıkıntıya sokmadığı ölçüde Osmanlı Devleti'nde her zaman var olagelmıştır (Kenanoğlu 2007: 305-309).

13. Ahalisi edyân-ı mühtelifede bulunan cemaatlerden mürekkep olan şehir ve kasaba ve karyelerde ise her bir cemaatin takımı sâkin olduğu ayrıca mahalde bâlâda bast-u beyân olunan usûle ittibâen kendi kilise ve hastahane ve mekteb ve mezarlıklarını tamir ve termime muktedir olabilmesi (Bianchi 1856: 10-11)

Birden çok dinî mezhebin bulunduğu mahallerde dinî cemaatler yazılı kuralara uymak koşuluyla ibadet yerlerini, hastanelerini, okullarını ve mezarlıklarını tamir etme hakkı biraz daha genişletilip, yeniden düzenlenmektedir.

14. Ve müceddeden inşa olunması iktiza eyliyen ebniyeye gelince bunlar için ruhsat-ı lâzımayı patrikler veyahut cemaat metropolitleri cânib-i Bâbiâlimizden istida edüp Devlet-i Âliyye'mizce bunda bir gûna mevâni-i mülkiye olmadığı halde ruhsat-ı seniyyem erzân kılınması ve bu makûle işlerde hükûmet tarafından vuku bulacak muâmelât külliyyen hasbi olması ve bir mezhebe tabi olanların adedi ne miktar olursa olsun ol mezhebin kemâl-ı serbesti ile icrâ olunmasını temin için tedâbir-i lâzıma ve kaviiyenin ittihaz kılınması (Bianchi 1856: 11).

Bu konuya 11. maddede değinilmiştir. Yeni bina yapımı ile ilgili olarak izin konusunda daha tavizkâr olunarak, bürokratik engellerin azaltılması öngörülmüştür. Bu madde Islahat Fermanı sonrasında hem dinî yapıların (Kilise

ve Havra gibi) sayı olarak hızla artması hem de boyutlarının büyümesinin önünü açmıştır. Gayrimüslimler de bu serbestliği sonuna kadar kullanmışlardır (bk. Kenanoğlu 2004: 297). Bu konuda Islahat Fermanı mucibince çeşitli düzenlemelere gidilerek kanunlar ihdas edilecektir.

15. Ve mezheb ve lisân veyahûd cinsiyet cihetleriyle sunûf-ı tebaa-i saltanat-ı seniyyemden bir sınıfın aher sınıfından aşağı tutulmasını mutâzâmının olan kâffe-i ta'birât ve elfaz ve temyizât muharreratı divaniyyeden ilelebet mâhv-ı izâle kılınması ve ahâd-ı nâs beyninde veyâhud memurîn taraflarından dahi mucibi şin ve ar olacak veya namûsa dokunacak her türlü tarif ve tavsifin istimâli kanûnen menolunması (Bianchi 1856: 11-12)

Islahat Fermanı'nın en belirgin yönü, dinine bakılmaksızın bütün Osmanlı tebaasının kanun önünde eşitliğini daha kesin bir dil ile ilân etmesiydi (Erdoğan 1997: 24). 15 madde, bir anlamda bütün Osmanlı tebaasını dini ne olursa olsun birbiri ile eşit olacağına, tebaadan kimsenin diğerini aşağı göremeyeceğinin ifadesidir.² Yani "gâvura gâvur demenin" yasak olduğu bu madde ile bir kez daha belirtilmiş, aksi bir davranışın şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı karara bağlanmıştır. Bu maddeye en açık tepki Müslümanlardan gelmiştir. Bu tepkinin en önemli örnekleri Cidde olayları ile Suriye Bunalmı'nda görülmüştür (Uçarol 1979: 158-160).

16. Ve çünkü memâlik-i mahrûsâmda bulunan her din ve mezhebin ayini berveçh-i serbesti icrâ olunduğundan tebaa-i şâhânemden hiçbir kimesne bulunduğu dinin 'ayinini icrâdan menolunmaması ve bundan dolayı cevr ü ezâ görmemesi ve tebdîl-i din ve mezhep etmek üzere kimse icbar olunmaması (Bianchi 1856: 12).

Laiklik ilkesini hatırlatan bu madde ile ibadet serbestliği bir kez daha vurgulanmış, bu konudaki sınırlamaların ortadan kaldırılması öngörülmüş ve hiçbir zorlamaya izin verilmeyeceği kararı alınmıştır. Bu konuda önemli bir anayasal hak resmî bir belgede güvence altına alınmıştır.

17. Ve saltanat-ı seniyyemizin memûrîn ve hademesinin intihâb ve nasbı tensip ve irâde-i şâhâneme menût olarak tebaa-i Devlet-i 'Âliyyemin cümlesi her hangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabliyetlerine göre umâm hakkında meriyyül icrâ olacak nizâmâta imtisalen memuriyetlerde istihdam olunmaları (Bianchi 1856: 12-13)

Bu madde,, Islahat Fermanı'nın en önemlilerinden biridir. Bu madde ile ayırım yapılmaksızın bütün Osmanlı tebaasına devlet kurumlarında memur olma hakkı tanınıyor. Ancak belli kurumsal kurallara uygunluğu konusunda, kurumların kendi kurallarını yürütmeleri öngörülmüştür. Bu, devlet memurları için Müslü-

man olma şartının kaldırıldığıнын resmî-hukukî ifadesidir. Zira pratikte, memur olmadan Müslüman olma zorunluluğu III. Selim’le fiilen ortadan kaldırılmıştır.

18. Ve saltanat-ı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtib-i şâhânemin Nizâmat-i mevzualarında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şerâiti ifa eyledikleri takdirde cümlesi bilâfark ve temyîz-i Devlet-i Âliyyemin mekâtib-i askeriye ve mülkiyesinde kabul olunması ve bundan başka her bir cemaati maarif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektebler yapmağa mezun olup, fakat bu makûle mekâtib-i umûmiyenin usûl-ı tedrisi ve muallimlerinin intihâbı âzâsı taraf-ı şâhânemden mansub muhtelit bir meclis-i maarifin nezâret ve teftişi tahdında olması (Bianchi 1856: 13)

Bu madde, bütün Osmanlı tebaasının devletin sivil ve askerî okullarına, ilgili okulun kuralına uygun olmak koşuluyla, hiçbir ayırım yapılmaksızın alınmaları kararını içermektedir. Aynı şekilde her cemaate kendi bilim, sanat ve sanayi okullarını Maarif Nezareti’nin denetiminde olarak açma hakkı tanınmıştır. Gayrimüslim çocuklarının askerî okullara kabulleri 1863 tarihli bir irade ile gerçekleştirilmiş, böylece Ferman’ın en önemli maddesi bu irade ile uygulanır olmaya başlamıştı. Ancak bu, geçici bir durum olarak kalmış, 93 Harbi’nde Bulgarların ihanetleri sonrasında bir süreliğine gayrimüslim çocuklarının askerî okullara alınması uygulamasına son verilmiştir (Gülsoy 2000: 107-109). Bu madde, Millet sistemine uygun örgütlenmeye işaret etmektedir. Yani cemaat (Millet) okullarının açılmasına cevaz verilmiştir.

Bu karar, gayrimüslimler için, yıllardır devlete vergi ödemekten başka bir sorumluluğu paylaşmayı kendilerini ekonomik anlamda rahat bir seviyeye taşıyarak edindikleri maddî imkânları kendi okullarını açmakta kullanabilecekleri anlamını taşımaktadır. Böylelikle kendi ilmî gelişmelerini bu okullar sayesinde daha da yüksek seviyeye taşımışlardır. Aynı okullar, ilgili cemaatlerin, milliyetçilik doktrininin yayıldıkları yerler olmuş, böylece ayrılıkçı fikrî hareketlere zemin hazırlanmıştır.

19. Ve ehl-i İslâm ile Hıristiyan vesâir tebaa-i gayr-i Müslime meyânesinde veyahûd tebaa-i İseviyye vesâir tebaa-i gayr-i müslimedden mezâhib-i muhtelifeye tabi olanları birbiri beyninde ticaret veyahûd cinâyâta müteallık zuhûra gelecek cem’-i deavî muhtelit divanlara havale olunup (Bianchi 1856: 14).

Bu madde, değişik din mensupları arasında ortaya çıkacak ticaret, ceza ve cinayetle ilgili adlî işlerin daha çok laik karma mahkemelere sevk edilmesi gibi önemli bir adımı niteleyerek, Osmanlı hukukî hayatında çok önemli bir inkılâp olmuştur. Bu durum, hukukî alanda Nizâmiye-şer’iye gibi birbirinden farklı iki mahkemenin ortaya çıkışını kesinleştirmiştir (Çağatay 1994: 63). Zira bu, yeni bir hukukî sistemin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bundan

sonra yargı konusunda, bu maddenin uygulanmasını mümkün kılacak düzenlemeler yapılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak 1859 yılında İstanbul'da uygulanmak üzere ceza muhakeme usulüne dair geçici bir Nizâmname çıkarılmıştır (Bozkurt 1996: 117). Bu madde uyarınca, kanunlaştırma hareketlerinin en önemli kurumlarından olan Nizâmiye mahkemelerinin kurumsal yapılarının tamamlanması işi gerçekleştirilmiştir.

20. İstimâ-ı dava için işbu divanlar tarafından akdolunacak meclisler aleni olacağından müddei ile müddeialeyh muvâcehe olunarak bunların ikâme edecekleri şahitler tekârîr-i vakıalarını daima kendi 'ayin ve mezhepleri üzere icrâ edeceklerini birer yemin ile tasdik eylemeleri (Bianchi 1856: 14)

Bu maddede, mahkemelerin işleyiş biçimine yer verilerek mahkemenin çalışma şekline atıfta bulunulmuştur. İfade vermede ortaya çıkan güçlüklerle son verilmiş ve dinî ayırım ortadan kaldırılmıştır. Herkes, ait olduğu mezhebin kurallarına göre yemin ederek şahitlik yapabilecektir.

21. Ve hukûk-ı adiyeye ait olan deâvî dahi eyâlât ve elviye muhtelif meclislerinde vali ve kadı-i memleket hazır oldukları halde şer'an veya nizâmen rü'yet olunup işbu mehâkim ve mecâlîste muhâkemât-ı vakıa alenî icrâ olunması ve Hıristiyan vesâir tebaa-i gayr-i Müslimedden iki kimse beyninde hukûk-ı irsiyeye gibi deâvi-i mahsûsa sahibi dava olanlar istedikleri halde patrik veya rüesâ ve mecâlis marifetiyle rü'yet olunmak üzere havale kılınması (Bianchi 1856: 14-15)

19. ve 21. maddeler usul hukukuna ilişkin bir düzenlemedir (Bozkurt 1996a: 56). Bunun yanında bu maddede yapılan düzenlemenin çeşitli dinlere ve milletlere mensup kişiler arasında ortaya çıkan ve daha çok medenî hukukun alanına giren miras ve buna benzer davalar, istenildiği takdirde mensup olunan din ve millete ait meclislere gidilmesine izin verilecektir.

22. Ve mücâzât ve ticaret kanunlarıyla muhtelif divanlarda icrâ olunacak usûl ve nizâmât-ı mürâfaat mümkün mertebe süratle ikmâl olunarak ve zabt u tedvin kılınarak memâlik-i mahrusa-i şâhânemde müsta'mel olan elsine-i mûhtelifeye tercüme ile neşri ilân olunması (Bianchi 1856: 15)

Bu madde yargı reformu öngörmektedir. Bu düzenlemeyle dikkat çekilen konularda belirli islahatlar yapılarak yargılama işlemlerinin sürelerinin kısaltılması ve hızlı bir yargılama sisteminin kurulması karar altına alınmıştır. Ayrıca yapılacak düzenlemelere ait metinler Osmanlı ülkesinde konuşulan bütün dillere çevrilecektir.

23. Ve hukûk-ı insâniye-yi hukûk-ı adalet ile tevfiik etmek için mazanne-i su' olanları veyahûd tedibât-ı cezâiyyeye müstehak bulunanları haps ve tevkiflerine mahsûs olan kâffe-i mahbes ve mahal-i sairede usûlü hapsiyenin mümkün mertebe müddet-i kalile zarfında ıslâhına mubaşeret olunması ve her-

halde hapisanelerde bile cânib-i saltanat-ı seniyyemden vazı kılanan nizâmât-ı inzibatiyeye muvâfık olan muamelattan maada hiçbir gûna mücâzât-ı cismaniye ve eziyet ve işkenceye müşâbih kâffe-i muamele dahi kâmilen lağv ve iptal kılınması ve bunun hilafında vuku bulacak hareket şediden men ve zecr olunacağından maada bunun icrâsını emreden memûrîn ile bilfiil icrâ eyliyen kesânın dahi ceza kanunnamesi iktizasınca tekdir ve tedip olunması (Bianchi 1856: 15-16)

Bu madde ile cezaevleri ve diğer adli kurumlarda hızlı ıslahat sürecine girilmesi, bedenî cezaların devlet tarafından yapılacak düzenlemelerle karar altına alınarak keyfi uygulamaların önüne geçilmesi, işkencenin kesin bir şekilde yasaklanması, bu konularda koyulacak kurallara uymayanların cezalandırılması karar altına alınmıştır. Böylelikle insan hakları alanında o dönemde çağ üstü düzenlemelere gidilmiştir. Bu madde ile Fransız İhtilâli'nin ilkelerinin temel felsefesini oluşturan insan haklarının korunması konusunda Osmanlı uygulaması bir kez daha güncellenmiş oldu. Bu düzenlemeye uygun kanunlaştırma hareketlerine gidilmiştir. 1868 yılında "hapisanelerin kötü durumda olduğu" gerekçesiyle ıslahına karar verildi. Bunun için İngiltere'den, konusunda uzman olan bir binbaşı getirilerek devlet hizmetine alınmıştır. Yine konunun görüşülmesi için Meclis-i Mahsus-u Muvakkat kurulmuştur (Bozkurt 1996: 109).

24. Ve Darü's-Saltanat-ı seniyyem ve eyâlât ve bilâd ve kurada umûr-u zaptiyyenin tanzîmi maddesi asûde-i hâl olan kâffe-i tebaa-i mülûkâneme kendi mal ve canlarını muhafâzâsına sahihen ve kaviyyen emniyet verecek sûrette tanzim kılınması (Bianchi 1856: 16).

Islahat Fermanı'nda yer alan bu madde ile kolluk kuvvetlerinin, vatandaşın can ve mal güvenliğini istenilen düzeyde koruyacak bir şekilde düzenlenmesi karar altına alınarak güvenlik konularındaki durumun, batılı devletlerin standartlarına uygun hale getirilmesi milletler arası resmî-hukukî bir belgede düzenlenmiştir.

25. Ve verginin müsâvatı tekâlif-i sairinin müsâvatını mûcip olduğu misillü hukûkca olan müsâvat dahi vezâifçe olan müsâvatı müstelzim olduğundan Hıristiyan vesâir tebaa-i gayr-i Müslime dahi ahali-i İslâm misillü hisse-i itâsı hakkında muahharan verilen karara inkiyât mecburiyetinde bulunması ve bu hususta bedel vermek veya nakten akçe itâsıyla hizmeti fi'iliyeden muaf olmak usûlünün icrâ olunması ve İslâmdan maada tebaanın sunûf-ı askeriye içinde sûret-i istihdamları hakkında nizâmât-ı lâzıma yapıp müddet-i kalile-i mümkinine zarfında nesr ü ilân kılınması (Bianchi 1856: 17-18).

Tanzimat Fermanı'nda gayrimüslimler askerlik görevi ile yükümlü tutulmuştu. Bu görevin, Islahat Fermanı ile bedelle yerine getirebileceği karar

altına alınmıştır. Yukarıda da değindiğimiz eşitlik ilkesi ekonomik alanı kapsayacak şekilde genişletilmiş, görev ve vergi eşitliği, bütün tebaanın askerlik görevinde eşit yükümlülüklerle sahip olduğu ve askerliğin bütün Osmanlı tebaasının belirli bir bedelle de ifa edilmesi için gereken alt yapının hukukî düzenlemelerle oluşturulması ve askere alınma ve askerlik görevini sorunsuz bir şekilde yapabilecekleri yasalarla mümkün hale getirilmesi bu fermanla resmî bir karar altına alınmıştır. Bu konuda daha sonra bir dizi düzenlemelere gidilmiştir.

Bu madde, gayrimüslimlere göre fermanın en ağır maddesi idi. Zira, bu madde, gayrimüslimlerin de askerlik yükümlülüğü altına alınacaklarını göstermektedir. Bu durum Ferman hakkındaki genel memnuniyete gölge düşürmekteydi. Bu madde aynı zamanda gayrimüslimlerin, yüzyıllardır askere gitmeme imtiyazını kaybetmeleri anlamına geliyordu ki, gayrimüslimlerin isteyeceği bir şey değildi (Gülsoy 2000: 63). Gayrimüslimlerin askere alınması fermanla yazıldığı kadar kolay olmamış, askerlikle ilgili mükellefiyetin bedel-i askerî ile deruhte edilebileceği daha sonra düzenlenmiştir (Gülsoy 2000: 117).

Müslümanlar ise birkaç örnek dışında (bk. Ortaylı 2000: 8.) askerlik yükünün azalacağını düşünerek en azından bu konuda seslerini pek yükseltmemişlerdir (Gülsoy 2000: 63).

26. Ve eyâlât ve elviye meclislerinde tebaa-i Müslime ve İseviyye ve saireden bulunan âzânın emri intihâblarını bir sûret-i sahihaya koymak ve ârânın doğruca zuhûrunu temin eylemek için işbu meclislerin sûret-i tertib ve teşkilleri hakkında olan nizâmâtın ıslâhına teşebbüs ile Devleti Âliyyem netice-i ârâyı ve verilen hüküm ve kararı sahihen bilmek ve buna nezâret etmek esbâb ve vesâil-i müessiresinin istihsâlini mütâlaa eylesmesi (Bianchi 1856: 18).

Bu madde ile temsil ilkesinin sağlıklı ve özgür bir irade ile uygulanması, delege seçimlerinin bağımsız bir şekilde yapılması, meclislerin düzenlenmesi konusunda gerekli ıslahatların yapılması ve işlerliğinin denetlenmesi karara bağlanmıştır. Bu madde uyarınca patrikhanelerde geçici meclis-i mahsusların kurulup, bunların vazifeleri konusunda bir dizi talimatlar yayınlanacaktır (Kenanoğlu 2004: 154; Bozkurt 1996a: 57). Yine bu madde ile İslahat Fermanı hem temsilî kurumların görevlerini yerine getirebileceği gerekçeler bütününe kurmuş hem de açıkladığı ilkelerle, bu kurumlar için uygun olabilecek bir ortamın yaratılmasına yardımcı olmuştur (Davison 2004b: 150).

27. Ve çünkü bey ve fûrûht ve tasarruf-u emlâk ve akâr maddeleri hakkında olan kavânîn kâffe-i tebaa-i mülûkânem hakkında müsavî olduğundan kavânîn-i Devlet-i Aliyyeme ve nizâmât-ı zabita-i belediyeye ittiba ve imtisâl eylemek ve asıl yerli ahalinin verdikleri tekâlifi vermek üzere saltanat-ı seniyyem ile düvel-i

ecnebiye beyinde yapılacak sûver-i tanzimiyeden sonra ecnebiyeye dahi tasaruf-ı emlâk müsaadesinin 'itâ olunması (Bianchi 1856: 18-19).

Islahat Fermanı'nın çok önemli düzenlemelerinden biri olan ve Osmanlı yasa, düzenleme ve yükümlülük esasına bağlı olmak koşulu ile yabancıların Osmanlı ülkesinde taşınmaz mallar edinebilecekleri kararını içeren bu madde, Arazi Kanunname-i Hümayunu ve Vilâyet Nizâmnamesi gibi önemli düzenlemelerin hukukî altyapısını oluşturur. Bu, çok önemli ve stratejik bir karardır. Bu madde mucibince alınan karar ile Avrupa sermayesinin Osmanlı topraklarında yayılmasına zemin hazırlanmıştır (bk. Akad 1994: 112.). 1867 yılında da yabancılar kentlerde ve kent dışında taşınmaz mal edinme hakkı verilmiştir (Tanör 1985: 589).

28. Ve tebaa-i saltanat-ı seniyyemin kâffesi üzerinde tarh olunacak vergi ve teklif sunûf ve mezheplerine bakılmayacak bir sûrette ahz olunmakta idiğünden iş bu tekâlifin ve alehusûs aşarın ahz u istifasında vuku bulmakta olan sui istimâlâtın ıslâh-ı tedâbir-i seriâsı mütâlâa ve müzâkere olunup doğrudan doğruya ahz-ı vergi etmek usûlünün peyderpey icrâsı kabil oldukça vâridât-ı Devlet-i Âliyyemin ilzâm olunması usûlünün yerine bu sûret iftihaz kılınıp usûl-u hâliye cari oldukça memûrin-i Devlet-i Âliyyem ile mecâlîs âzâlarının müzâyedeleri alenen icrâ olunacak olan iltizâmâtтан birini derûhte ettirmeleri veya bir gûna hisse almaları mücâzât-ı şedide ile men kılınması ve tekâlif-i mahalliye dahi meh-mâ-emken mahsûlâta hâlel vermeyecek ve ticaret-i dahiliyeye mani olmayacak sûrette vaz' ve ta'yin olunması (Bianchi 1856: 19-20).

Vergi müsavâtı ilkesi 25. maddede de yer almıştı. Bu madde ile vergi eşitliğinin yanı sıra, bu konuya ilişkin olarak vergi toplama usulünün düzenlenmesi, iltizam sistemine geri dönülmesi, devlet görevlilerinin iltizam ihalelerine katılmaları ve bu sistem için oluşturulmuş işletmelerde pay sahibi olmalarının yasaklanması, aksi takdirde bu fiillerin cezalandırılması, vergi hesaplamalarının üretim kaynaklarını ve ticarî faaliyetleri sekteye uğratmayacak bir şekilde yapılması gibi üretim üzerinde doğrudan olumsuz etkiler bırakacak bir vergi anlayışından kurtulmayı ilke edinen bir karar alınmıştır.

29. Ve umûr-u nafiâ için ta'yin ve tahsîs olunacak mebâliğ-i münâsibeye berren ve bahren inşa ve ihdas olunacak turûk ve mesâlikten istifade edecek olan eyâlât ve sancaklarda vaz' ve tesis kılınacak vergi-yi mahsûslar dahi ilave edilmesi (Bianchi 1856: 20-21).

Bu madde ile ülkede bayındırlık işlerinin yerine getirilmesinde kullanılacak maddî kaynakların hangi yollarla ve nerelerden sağlanacağı kararı alınmıştır. Bununla bir anlamda üretimin ve dolayısıyla da vergi gelirlerinin artmasına zemin hazırlanmak istenmiştir.

30. Ve saltanat-ı seniyyemin beher sene için varidât ve mesârifât defterinin tanzim ve irâesi hakkında muahharan bir nizâm-ı mahsûs yapılmış olduğundan bunun temâmi-i icrâ-yı ahkâmına itina olunması ve her bir memûrine tahsis kılınmış olan maaşların hüsn-i tesviyesine mübâşeret kılınması (Bianchi 1856: 21).

Bu madde de ekonominin en önemli ayağı olan gelir-gider dengesine değinilerek, düzenli bir ekonomik plan ve bunun uygulanmasını sağlayan hukukî düzenlemelere gidilip, bunların tavizsiz bir şekilde uygulanacağı vurgulanmıştır. Devlet kurumlarında yapılan işlemlerin yeniden gözden geçirilerek gerekli islahın yapılması kararı bu madde ile milletler arası resmîyet kazanmıştır.

31. Ve her bir cemaatin rüesâsiyle taraf-ı eşref-i şâhânemden ta'yin olunacak birer memûrları tebaa-i saltanat-ı seniyyemin umûmuna ait ve râci olan maddelerin müzâkerâtına Meclisi Vâlâ'da bulunmak üzere makam-ı celîl-i vekâlet-i mutlâkamdan mahsûsen celb olunup ve işbu memurlar birer sene için ta'yin kılınıp bunlar memûriyetlerine başladıkları gibi tahlif olunmaları ve Meclisi Vâlâ'nın âzâsı gerek adi ve gerek fevkâlâde vuku' bulan içtimâlarında rey' ve mütâlaalarını doğruca beyân ve ifade etmeleri ve bundan dolayı asla rencide olunmamaları (Bianchi 1856: 21-22).

Bu madde yine temsil esasını düzenlemektedir. Gayrimüslimler Meclisi Vâlâ'ya üye olarak katılma hakkı gibi önemli bir anayasal hak elde ettiler (Küçük 1994: 19). Bunun yanında delegelerin görev süresi, Cemaat temsilcilerinin nasıl ve hangi esaslarla görüşlerini serd edecekleri, bu konuda özgür bir fikrî hareket içinde bulunabilecekleri ve hiçbir baskı ile karşılaşmayacakları yine milletler arası bir belge ile garanti altına alınmıştır.

32. Ve ifsâd ve itikab ve itisâfa dair olan kavâninin ahkâm-ı kâffe-i tebaa-i saltanat-ı seniyyem haklarında herhangi sınıfta ve ne türlü memuriyette bulunurlarsa bulunsunlar usûl-ü meşrûâsına tevfikân icrâ olunması (Bianchi 1856: 22).

Çeşitli suçlara karşı verilen cezalar tüm tebaaya karşı eşit bir şekilde uygulanacaktır. Böylece vergi ve ödev eşitliği yanında ceza eşitliği de getirilmiş oluyordu.

33. Ve Devlet-i Âliyyemin tashîh-i usûl-ü sikke ile umûr-u malîyesine itibar verecek banka misillü şeyler yapılp memâlik-i mahrûsâ-i Şâhânemin menba-ı servet-i maddiyesi olan husûsâta iktiza eden sermayelerin ta'yiniyle (Bianchi 1856: 22-23).

Bu madde yine ekonomik altyapı ile ilgilidir, para ve malîye sisteminin düzenlenmesini sağlamak için çeşitli kurumların oluşturulması kararını içermektedir. Yine burada vergi gelirini doğrudan artırmak için çeşitli düzenlemelere gidileceği kararı alınmıştır.

34. Ve mahsulât-ı memâlik-i Şâhânemin nakli için icap eden turûk ve cedâvilin kûsâdıyla ve emr-i ziraat ve ticaretin tevessüüne hâil olan esbâbın men'iyile teshilât-ı sahîhanın icrâ olunması ve bunun için maarif ve ulûm ve sermaye-i Avrupa'dan istifadeye bakılması esbâbının biletrâf mütâlaasıyla peyderpey mevkiî icrâya konulması maddelerinden ibâret olmakla (Bianchi 1856: 23-24).

Ulaşımaya gerekli önem verilerek, devletin ekonomik kaynaklarının sağlıklı bir şekilde kullanılmasını sağlayacak yapılanmaya gidilmesi, ticaret ve tarımla ilgili mevcut sorunların ortadan kaldırılması, bahsedilen konularda Avrupa'nın birikim, teknik ve sermayelerinden faydalanılması bu madde ile kararlaştırılmıştır (Davison 2004: 353).

35. Siz ki sadrâzâm-ı sûtûde şiyemi müşarûnileyhsiz işbu ferman-ı celîlül unvanı mülûkânemi usûlû üzere gerek Dersaadetimde ve gerek memâlik-i Şâhânemin her bir tarafından ilân ve işaatle husûsât-ı meşrûhanın bâlâda beyân olunduğu veçhile icrâ-yı iktizalarına ve bundan böyle ahkâm-ı celîlesinin daima ve müstemiren meriyülicrâ tutulması esbâb-ı lâzıma ve vesâil-i kaviyyesinin istihsâl ve istikmâli husûsuna bez-i cell-i himmet eyliyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerifeme itimât kılasız. Tahrîren fi evâil-i şehri-i cemaziye uhra sene isna ve sebîn mieteyn ve elf (Bianchi 1856: 25).

Fermanın ilk maddesinde, doğrudan, Ferman Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa'ya ithaf edilmişti (Okandan 1999: 114). Bu Ferman'ın kararlarının uygulanması konusunda da Mehmet Emin Âli Paşa doğrudan sorumlu tutulmuştur.

Islahat Fermanı'nın Vurguladığı Yeni Kaideler

Islahat Fermanı, ilke olarak bütün Osmanlı tebaası arasında müsavât yani eşitlik kavramını yerleştirmek amacını gütmektedir (Türköne 1995: 164). "Fermanın getirdiği haklar düzeni ile, Müslümanlarla Gayrimüslimler, hukukun bir çok alanında eşit hale geldiler" (Eryılmaz 1992: 63). Temsil hakkı, ibadethaneyle ilgili bir takım kolaylıklar, kendi okullarını açma, ekonomik yükümlülük, mülk dokunulmazlığı, devlet dairelerinde memur olma hakkı, tüm tebaa arasında tam eşitliğe dayanan bir devlet yaklaşımı, ruhanî reislerin özlük haklarında bir takım düzenlemeleri içeren ve yirmi noktada Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında eşitliği sağlamayı amaç edinmiş bir belgedir (Armaoğlu 1997: 258).

Islahat Fermanı, her ne kadar hazırlandığı ortam ve hazırlanışı bakımından farklı özelliklere sahip olsa da, öncelikle Tanzimat Fermanı'nın eksiklerini tamamlayan, yani Tanzimat Fermanı'nı genişleten ve Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde bir belgedir. Yine Tanzimat Fermanı'nın ilkelerini bir kez daha teyit etmiş ve yürürlüğünün devamını vurgulamıştır. Islahat Fermanı bir

başka yönüyle de Kanun-i Esasi ile Tanzimat Fermanı'nı birbirine bağlamaktadır. Bu yönüyle Islahat Fermanı önemli bir misyona sahip olmuştur.

Islahat Fermanı, eski hak ve imtiyazları te'kidi, din ve mezhep serbestliği, gayrimüslim tebaanın din ve mezheple ilgili hak ve yetkilerin düzenlenmesi, Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında ya da gayrimüslim tebaanın kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkların çözüleceği adalet sisteminin düzenlenmesi, gayrimüslim tebaanın askerlik durumu ile ilgili düzenleme, Osmanlı malî sistemine ait düzenlemeler, bayındırlık işlerinin düzenlenmesi gibi konuları içermektedir.

Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlere verilen haklar vurgulanırken, Ferman'ın tamamında anlaşıldığı gibi, gayrimüslim tebaanın zimmilik sıfatı ortadan kaldırılıyor ve tebaanın her birinin, yapılanmalarına uygun bir şekilde, verilen yetkileri de teyit ediliyor (Bozkurt 1996a: 55). Bu durum, Osmanlı gayrimüslimlerinin yönetim şeklinin tamamen ve hukuken değiştirildiği anlamını taşımaktadır. Bu duruma uygun reform hareketleri ile her milletin özel durumu ve gereksinimlerine göre çeşitli düzenlemelere gidilecektir (Shaw-Shaw 2000: 163).

Ruhban sınıfı sadece dinî sorunlarla ilgilenerken dünyevî sorunların halledilmesinde yetki ve görevini dünyevî kurumlara bırakmaktadır. Yani ruhban sınıfının yetkileri sınırlandırılmıştır (bk. Ortaylı 2000: 49). Bu durum, ilgili cemaat üyelerinin, ruhban sınıfının otoritesinden kurtulup kendi cemaatinin yönetimine katılma hakkı kazanmasını sağlayacak düzenlemelerin önünü açmıştır. Bir başka ifade ile gayrimüslim tebaa kendi cemaatinin yönetiminde din adamları ile bir ölçüde eşit kılınmıştır (Bozkurt 1996: 57).

Vergilendirme yetkisi yalnız devlete verilerek, hem bu iş merkezleştirilmiş hem de ruhban sınıfının keyfi uygulamalarının önüne geçilmek için hukukî alt yapı oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin, daha önce gayrimüslim tebaasına verdiği bütün hak ve ayrıcalıklara yenileri de eklenerek, bu hak ve ayrıcalıkların Islahat Fermanı'yla yine yürürlükte olduğu beyan edilmiştir (Karal Tarihsiz: s.1).

Gayrimüslim tebaaya kendi mezhepleri ile ilgili olarak kendi cemaatinin durumlarını, çağın şartlarına uygun hale getirmeleri konusunda ilgili cemaatten oluşan ve patrikhanelerde kurulacak olan meclisler kanalıyla Bâbü'ali'ye ıslahatı öngören düzenlemeleri sunma hak ve yetkisi tanınmıştır.

Islahat Fermanı yine hukukî mesnede dayalı olarak bir "Osmanlılık" kavramını yerleştirmek amacını taşımaktadır. Ferman bütün Osmanlı tebaasını Osmanlılık ilkesine dayalı olarak yeni bir vatandaşlık bağı getirecek içerikle hazırlanmıştır (bk. Mardin 2007: 14). Bu, aynı zamanda yeni bir siyasî görüşün şekillenmeye başladığını göstermektedir. Bu siyasî görüş, tek vatandaşlık sıfatı altında bütün tebaanın eşit hukukî, siyasî, iktisadî ve sosyal şartlar al-

tında, Osmanlı devlet felsefesine hâlel getirmemek ilkesine bağlı olarak herkese eşitlik sağlamayı öngörmektedir. Bu durum, Kanun-u Esasî'nin önemli ilkeleri arasında da yer alacak ve 1918 yılına kadar teorik olarak yürürlüğünü devam ettirecektir (Demirci 1999: 171-172).

Millet-i hâkime ve millet-i mahkûme tabirleri geçerliliğini kaybetmiştir. Böylece yüzyıllardır hukukî manada da olsa Müslümanların üstünlüğüne son verildiği İslahat Fermanı'yla beyan edilmiştir.

İslahat Fermanı, laik özellikleri içinde barındıran maddeleri ile daha önceki dinî yorum ve uygulamaların aksine düzenlemelere gidileceğine işaret etmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı tebaası arasında tam eşitliği sağlayan maddelerden oluşan İslahat Fermanı; Osmanlı milletlerinin cemaat özerkliğini ortadan kaldıran hukukî düzenlemelerle desteklenmiştir (Demirci 1999: 171-172).

İslahat Fermanı'nda yer alan temsil ilkesinin uygulanmasına yönelik 1864 Vilâyet Nizâmnamesi ile 1864'te kaza, sancak ve vilâyet mahkemelerindeki hukuk ve cinayet meclislerine; 1868'de ihtiyar meclislerine ve benzeri yargı organlarına gayrimüslim üyeler de alınmaya başlanmıştır.

İslahat Fermanı, temel olarak eşitlik ilkesinin bütün Osmanlı tebaasına şamil kılınması amacıyla yöneliktir. İslahat Fermanı bu özelliği ile IV. Henry zamanında Katoliklerle Protestanlar arasındaki eşitsizlikleri kaldırmak için yayınlanan Nant Fermanı'na benzemektedir (Ahmet Refik 1340: 197).

İslahat Fermanı ile Osmanlı milletler arası sistemde sağlam bir konum elde etmeyi amaçlamıştır. Yani Ferman'ın genel ilkeleri Osmanlı Devleti'nin uygar milletler arasına girmesine hizmet etmektedir (Davison 2004: 358).

İslahat Fermanı Yorumları, Tepkiler ve Eleştiriler

İslahat Fermanı, ortaya çıkardığı etkileri bir yana, gayrimüslimler için bir haklar beyannamesi olması dolayısıyla çeşitli değerlendirme, yorum ve eleştirilere sebep olmuştur. Şüphesiz Fermana en şiddetli tepki Müslüman Osmanlı tebaasından gelmiştir. Çünkü devletin aslî unsurunu onlar oluşturmaktaydı ve “millet-i hâkime” idiler. Fermanla birlikte, Müslümanlar bu özelliklerini kaybederek gayrimüslimlerle eşit olacaklardı. Bu eşitlik durumu onlarda sitem dolu bir tepki oluşturmuştur. Zira onlar için; “âbâ ve ecdâdımızın kanyıla kazanılmış olan hukûk-ı mukaddese-i milliyemizi bu gün gâib etdik millet-i islâmiye millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes hakdan mahrûm kaldı. Ehl-i İslâm'a bu bir ağlanacak gündü” (Ahmet Refik 1340: 195). Gayrimüslimlerle eşitlik prensibi Kur'an'a da aykırı görülüyordu. Zimmilere verilen haklar Müslümanların haklarının kısıtlanması anlamına gelmekteydi. Gülnihâl Bozkurt'a göre bu durum,

eski rejime göre imtiyazlı sınıfların ayrıcalıklarını kaybetme korkusuyla gayrimüslimlerle eşitliğe karşı çıkıştır (Bozkurt 1996a: 57).

Bu sosyal ruh hâli ülkede bir takım karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. Bu karışıklıkların en önemlileri arasında Cidde olayları ve Suriye Bunalımı bulunmaktadır. Cidde'de kışkırtmalar sonucunda Müslüman halk Hıristiyanların üzerine yürüdü, bu sırada İngiliz ve Fransız konsolosları öldürüldü. İngiltere ve Fransa duruma derhal müdahil oldular ve intikam almak için Cidde'yi bombardıman ettiler. Şehre gözdağı vermek için olayda sorumlu tuttukları kişileri idam ettiler. Buradaki olaylar Suriye ve Lübnan'da tepki ile karşılandı. Olaylar, aldığı son şekli ile milletler arası bir krize yol açmıştı (Uçarol 1979: 158-160). Fuat Paşa durumu para dağıtarak ve 185 kişiyi idam ederek kurtarmaya çalışmıştır (Sarica 1980: 162). Buradaki olayların krize yol açması üzerine yabancı müdahalesini engellemek için bir Lübnan Nizâmnamesi hazırlandı. Bu Nizâmnameye göre Hıristiyan bir valinin başkanlığında Lübnan, muhtar eyalet haline getirildi (Küçük 1994: 19-20). Nizâmname yürürlüğe girince Fransızlar bölgeyi boşalttı. Bu arada Nizâmname gereğince ilk kez bir gayrimüslim kişiye vezirlik rütbesi verildi. Bu kişi Katolik bir Ermeni olan David Efendi'ydi (Yeniçeri 2002: 855). Fermana bir başka tepki hareketi Kuleli Vakası olarak adlandırılan olaydır (bk. Pedrosyan 1969: 587-593, Yeniçeri 2002: 854, Akad 1994 113). Ancak bu olayın mahiyeti tam anlamıyla anlaşılabilir değildir (Lewis 2000: 150).

Şüphesiz Islahat Fermanı'na en manidar eleştiri Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa tarafından yapılmıştır. Paşa, Fermanı, hainler tarafından Avrupa'ya verilmiş bir imtiyaz ve memleketi tahrip vasıtası olarak nitelemiştir. Asıl önemlisi ise hainlikle suçladığı Âli ve Fuat Paşaların onun yetiştirdiği devlet adamları olmalarıydı. Fermana karşı eleştirilerini uzunca bir layiha ile padişaha açıkladı (Demirci 1999: 154). Mustafa Reşid Paşa'nın Islahat Fermanı'na karşı olmadığı göze çarpmakla birlikte yersiz ve zamansız bulunduğu görülmektedir. Bu kadar geniş bir belgenin oluşturulmasında mutlaka meclis görüşü alınmalı ve yüksek şûra ile alınmalı idi ve yüksek şurada ve Meşveret Meclisi'ne danışılması lazımdı. Tanzimat Fermanı'yla verilmiş ve sınırları çizilmiş olan düzenlemelere ek olarak gereksiz ve birbirine zıt bir takım imtiyazların verilmesi, tebaa arasında düşmanlık ve ayrılıklar meydana getireceğini belirtti. Bunun yanında Ferman'ın milletler arası bir belgede zikredilmesinin devletin iç meselesinin herhangi bir dış mesele haline gelebileceğini belirtti (Reşit Paşa'nın Layihası için bk. Cevdet Paşa 1991: 75-82). Bu eleştiri her ne kadar Mustafa Reşid Paşa'nın kişisel kıskançlığı olarak değerlendirilse de (bk. Engehard 1976: 94, krş. Birsnel 1999: 690). Şüphesiz bu sözler tecrübeli bir devlet adamı olan Mustafa Reşit Paşa'dan çıkmıştı. Değişen koşullar ise bu karşı çıkışın belli nedenleri olduğunu göstermiştir.

Zira zaman bu kurt devlet adamını haklı çıkardı. Ferman birlik getirmek yerine ayrılık getirdi. Ortak vatan şuuru oluşturulamadı.

Dönemin bir başka devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa da; “Bazı maddelerin düzeltilmesi mümkün iken, ferman sahipleri Avrupalılara hoş görünmek için bol keseden attılar ve ehl-i İslâm nazarındaki aksi tesiri azaltmak için de bâzı maddeleri değişik sûretlerde tefsîr ettiler” diyerek (Halaçoğlu 1994: 27). Avrupa’ya karşı yeterince dik durulmadığı eleştirisini yapmıştır.

Ferman, G. Okandan tarafından da “iktidarın kaynağı olan millet yerine 1856 *Islahat Fermanı*, hakikatten bilumum iktidarın kaynağı olması lazım gelen millete değil, o zaman Sadrazamı Mehmet Emin Paşa’ya doğrudan doğruya hitap ettiği” için şeklinde eleştirilmiştir (Okandan 1999: 114). Şüphesiz bu eleştiri, tarihî mekân, olaylar ve kişilerin döneminde değerlendirilememesi durumunu göstermektedir. Zira bir millet, en azından Padişah’ın hitap edeceği Türk Milleti kavramı belirgin değildi. Bunun yanında dönemin rejimi ve siyasî felsefesi iktidarı halka dayandırmıyordu.

Gayrimüslimler başlangıçta *Islahat Fermanı*’nı olumlu olarak değerlendirdiler ve Müslümanlarla eşit bir duruma geldikleri için sevinçli idiler (Cevdet Paşa 1991: 68). Askere alınmaları dışında fermana karşı bir hoşnutsuzluk hissetmediler. Ancak gayrimüslim din adamları için aynı memnuniyet söz konusu olmamıştır. Zira yüzyıllardır süren ve ayrıcalıklar içeren konumlarını kaybetmek gibi bir durumla karşılaştıklarını düşünüyorlardı. İznik Piskoposu, Fermanı okuduktan sonra ipek keseye koyarken “*Allah vere de orda kalsa*” demiştir (Engelhardt 1976: 95). Bunun yanında Rumlardan bazıları “*devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslâm’ın üstünlüğüne razı idik*” diyerek Ferman’ın eşitlik ilkesinden rahatsız olduklarını gösterdiler (Halaçoğlu 1994: s.27; Demirci 1999: 149). Yani Müslümanlar gayrimüslimlerle, Hıristiyanlar da Yahudilerle eşit olmaktan memnun olmadılar.

Islahat Fermanı’na karşı gösterilen tepkiler, Ferman’ın etkilerinin ne kadar derin olduğunu göstermektedir. Bu, fermanın ilkelerinin uygulanmasını oldukça zorlaştırdığı gibi birçok maddenin de âtil kalmasının önünü açmıştır (İmpert 1991: 138). Ferman, zor bir devrin ürünüdür ve zorluklar *Islahat Fermanı*’nın içeriğinden çok devrin zihnî yapısından kaynaklanmaktadır. *Islahatı* da zorunlu kılan işte aynı zihnî yapı idi. Bu zihnî yapı ortak vatan şuurunun önünde çok önemli bir engel olarak görülebilir. Bundan dolayı Ferman’ın belli maddeleri âtil kalmıştır denilebilir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin buhranlarla dolu bir döneminde ilân edilen Islahat Fermanı, ortaya koyduğu ilkelerle çok önemli değişimlerin yaşanacağına işaret etmektedir.

Osmanlı düzenine yeni siyasî, iktisadî, sosyal ve idarî ilkeler getiren Islahat Fermanı, Türk siyasî hayatının da önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir.

Anayasal bir belge niteliği taşıyan Ferman, yeni ve önemli kanunlaştırma hareketlerine hukukî zemin oluşturmuş ve gerçekleştirilmiş olan kanunlaştırma hareketlerinin yönünü tayin etmede etkileri büyük olmuştur. Kanunlaştırma hareketlerinin en önemlilerinden biri de Kanun-i Esasi olduğuna göre, Islahat Fermanı Kanun-i Esasi'nin hukukî zemini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Islahat Fermanı, içeriği bakımından, anayasal düzen için önemli bir giriş; yakın bir hazırlık niteliği taşımaktadır. Özü itibarıyla Islahat Fermanı Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte Kanunî Esasi'ye önemli bir dayanak sağlamış ve Tanzimat Fermanı'nı Kanun-i Esasi'ye bağlamıştır.

Anayasal bir belge olarak gördüğümüz Islahat Fermanı, hem Osmanlı tebaası için önemli anayasal, siyasî, sosyal ve kültürel haklar sağlamış, hem de var olan hakların yanında, Tanzimat Fermanı'nın sınırlarını bile aşacak şekilde yeni hakların kapısını aralamıştır. Bu durum Islahat Fermanı'nda, ilan edildiği milletler arası ortamın etkilerini göstermektedir.

Islahat Fermanı ortaya koyduğu ilkeler ile Tanzimat Fermanı'nın tarihî değerini teslim etmesinin yanında, Osmanlı modernleşmesinde bir başka dönemin başlangıcında kilometre taşı görevi görmüştür. Bununla birlikte, Osmanlı Anayasa kültürüne önemli katkılar sağlamıştır. Islahat Fermanı'nın bütününe bakıldığında, Kanun-i Esasiye sağladığı hukukî temel açıkça görülmektedir. Islahat Fermanı'nın, Kanun-i Esasi için salt bir kaynak olduğu kanısında olmadığımızı belirtmek isteriz. Ancak sonraki dönem için önemli bir hukukî kültür mirası bırakmıştır. Tanzimat Fermanı'nı, nasıl Islahat Fermanı açıp sınırlarını genişlettiyse, Islahat Fermanı sonrası belge ve düzenlemeler Islahat Fermanı'nın içeriğini açmış, sınırlarını genişletmiş ve onu perçinlemiştir.

Islahat Fermanı, bütünü ile dikkate alındığı zaman birçok maddede önemli anayasal hak ve özgürlükler içermektedir. En önemlisi, Ferman'ın hemen başında ifade ettiği can, mal ve namus güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu, her ne kadar Tanzimat Fermanı'nın bir mirası olsa da, Islahat Fermanı'nın temel kurgusu bu önemli güvencenin etrafında oluşturulmuştur. Kanun-i Esasi'yi oluşturan ilkeler bunu çok açık bir şekilde göstermiştir. Kanun-i Esasi'nin maddeleri her ne kadar karma usulle meydana getirilmiş ise de, sınırları Tanzimat ve Islahat Fermanları ile çizilmiştir değerlendirmesini yapabiliriz.

Islahat Fermanı dış müdahalelerin ürünü olması hasebiyle içeriğinde evrensel ilkeler dikkati çekmektedir. Tanzimat Fermanı'ndan daha ileri bir adımı ifade etmesinin önemli sebeplerinden biri, belki de en önemlisi budur. Islahat Fermanı bu evrensel ilkeleri ile Kanun-i Esasi için önemli hareket noktaları oluşturmuştur. Bu durum Fransız İhtilâli'nin Kanun-i Esasi üzerindeki etkilerini dolaylı yoldan göstermektedir.

Islahat Fermanı, hukuk başta olmak üzere birçok alanda, bütün Osmanlı tebaasının birbirine eşit kabul edildiği bir toplumsal düzen öngören bir belge niteliğindedir. Bu önemli niteliğine rağmen genel durumu itibarıyla tam bir kabule mazhar olamadı ise de, Kanunî Esasî için önemli ölçüde içerik oluşturmuştur. Türk Anayasal hareketleri içinde, bu özelliği ile kendine yer bulmuştur.

Açıklamalar

1. Ferman Bianchi tarafından “Khatthyy Humaion Ou Charte Împériale Ottomane Du 18 Fevrier 1856” adıyla 35 madde halinde yayımlanmıştır. Biz bu metni esas alıp Fermanı madde madde inceleyerek içlerinde yüklü anlamlarını yorumlamaya çalışacağız.
2. “Bu durum, Osmanlı siyasî belgelerinde sık sık kendini göstermiştir. Abdülaziz'in Şura-yı Devlet'i tüm inanç sistemlerindeki Osmanlı tebaasını “aynı vatanın çocukları” olarak nitelediği bir konuşmayla açtı. V. Murat'ın ilk hattında aynı duyguları tekrarladı. Aynı durum 1876 Kanun-u Esasi ile anayasal bir düzlemde kabul edildi” (Davison 2004a: 169).

Kaynakça

- AHMED Refik (1340), “Türkiye’de Islahat Fermanı”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 14. Dördüncü Sene Numara: 4 (81).
- AKAD, M. Tanju (1994), “Islahat Fermanı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 6. İstanbul: İz Yayını.
- ARMAOĞLU, Fahir (1997), *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BERKES, Niyazi (2002), *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BİANCHİ, Par T. X. (1856), *Khatthyy Humaion Ou Charte Împeériale Ottomane Du 18 Fevrier 1856*, Paris.
- BİRSEL, Cemil (1999), “Tanzimat’ın Harici Siyaseti” *Tanzimat I*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı. 661-722.
- BOZKURT, Gülnihâl (1996), *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- _____ (1996), *Batı Hukukunun Türkiye Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- CEVDET Paşa (1991), *Tezâkir, 1-12, 3. Baskı*, (Yayımlayan: Cavid Baysun), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- COLLAS, Berbarđ Camile, *1864'te Türkiye, Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni*, Ankara: Bileşim.
- ÇAĞATAY, Neşet (1994), "Tanzimat ve Türk EĞitimi", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, (3-14 Mart 1985)*, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- DAVİSON, Roderic H. (2004), "Atatürk'ün Reformları: Köklere Dönüş", *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, (Çeviren: Mehmet Moralı), İstanbul: Alkım.
- _____ (2004a), "Ondokuzuncu Yüzyılda Hristiyan Müslüman Eşitliği Konusunda Türklerin Tavırları", *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, (Çeviren: Mehmet Moralı), İstanbul: Alkım.
- _____ (2004b), "Osmanlı İmparatorluğu Yönetimine Temsil İlkesinin Girmesi", *Osman-Türk Tarihi (1774-1923)*, (Çeviren: Mehmet Moralı), İstanbul: Alkım.
- _____ *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, (Çeviren: Osman Akınbay), (Yeri ve Yılı Yok): Agora Kitaplığı.
- DEMİRCİ, Fatih (1999), *Islahat Fermanı ve Mûsâvât Meselesi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ENGELHARDT, Ed. (1976), *Tanzimat, Türkiye ve Tanzimat Reformları*, (Türkçesi: Ayla Düz), İstanbul: Milliyet.
- ERDOĞAN, Mustafa (1997), *Modern Türkiye'de Anayasalar ve Siyasi Hayat*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ERYILMAZ, Bilal (1992), *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, İstanbul: İşaret.
- GÖZLER, Kemal (2007), *Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- GÜLSOY, Ufuk (2000), *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Honer Kitabevi.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1994), "Ma'ruzât ve Tezâkir'de Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Erkânı, *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, (3-14 Mart 1985)*, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- İMPERT, Paul (1991), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri Türkiye'nin Meseleleri*, (Türkçesi: Adnan Cemgil), İstanbul: Havas Yayını.
- KARAL, Enver Ziya (Tarih yok), *Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt: 2., Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KENANOĞLU, M. Macit (2004), *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik.

- KÜÇÜK, Cevdet (1994), “Osmanlı İmparatorluğu’nda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, (3-14 Mart 1985)*, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- LEWIS, Bernard (2000), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çeviren: Metin Kıratlı), 8. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MARDİN, Şerif (2007), “Batıcılık”, *Türk Modernleşmesi*, 17. Baskı, İstanbul: İletişim.
- OKANDAN, Recai G. (1999), “Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri”, *Tanzimat I*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- ORTAYLI, İlber (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî idareler (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- PEDROSYAN, Y. A. (1969), “1859 Yılındaki “Kuleli Vakası”nın Karakterine ve Bunun Türkiye Tarihindeki Yerin Dair”, (Çeviren: İ. Kaynak), *Belleten*, XXXIII (129-132): 587-593.
- SARICA, Murat (1980), *Siyasal Tarih*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- SHAW, Stanford J. -Ezel Kural Shaw (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 3. Baskı Cilt: 2., İstanbul: E Yayınları.
- SUNGU, İhsan (1999), “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat I*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- TANÖR, Bülent (1985), “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1., İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (1998), *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er (1995), “Islahat Fermanı”, *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih Medeniyet Kültür)*, Cilt: 6., İstanbul: İz.
- UÇAROL, Rifat (1979), *Siyasî Tarih*, Ankara: Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü Yayını.
- UZ, Okur Cansu (2006), *Tanzimat Dönemi Reform Sürecinde Türk-İngiliz İlişkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- VERSAN, Vakur (1999), “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Batılı Devletler Hukukunun Benimsenmesi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* (Ankara, 15-17 Ekim 1997) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- YENİÇERİ, Özcan (2002), “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması”, *Türkler*, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Cilt: 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

An Introduction to Constitutional Government: A Full Text Analysis of the 1856 Reform Edict

Musa GÜMÜŞ*

Abstract: Legal issues constitute the most significant area in the Ottoman State's process of modernization. Constitutional developments, on the other hand, are the most important aspects of legal modernization. Among legal reforms made in the Ottoman State the Tanzimat Edict is the most significant one concerning constitutional developments. The legal arrangements made through the Tanzimat Edict have constituted a crucial basis for the Turkish constitutional tradition.

Another turning point for constitutional developments is the Reform Edict. The Reform Edict corroborates the Tanzimat Edict and plays an equally significant role in establishing a basis for Turkish constitutional developments. This can be observed easily by looking through the items of the *Kanun-i Esasi* (1876 Constitution), which allowed for the re-declaration of Constitutional Monarchy and the restoration of Constitutional government. The Reform Edict has also served to make the process of legalization more effective and has led the way to legal modernization in Ottoman Law. The *Kanun-i Esasi* (1876 Constitution) is one of the best examples for this modernization movement.

Key Words: Constitution, The Tanzimat Edict, The Reform Edict, *Kanun-i Esasi* (1876 Constitution), Constitutional Monarchy

*Selçuk University, Institute of Social Sciences / KONYA
musagumus@hotmail.com

Введение Конституционного Правительства: Полное Исследование текста свода реформ 1856 года

Муса ГЮМЮШ*

Резюме: Законодательство - одна из важнейших составляющих ставших основой модернизации Османской Империи. Основными законодательными изменениями были Конституционные реформы. Любые документы, связанные с конституционными реформами, дополняя друг друга, связаны, как звенья одной цепи, считаются ценными. Очень важными и эффективными конституционными реформами явились административные реформы (Tanzimat Fermanı), ставшие фундаментом развития всей турецкой конституции. Другим важным фактором явились преобразующие реформы, новые законы (Islahat Fermanı), которые мы можем увидеть в Kanun-ı Essasi (Основной закон). Объявление новой Конституции и переход к конституционному правлению подтверждены в этом документе. Islahat Fermanı- реформы имели огромное значение для развития и модернизации Османской Империи.

Ключевые слова: Конституция, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-ı Essasi, Конституционная Монархия

* Сельчукский Университет, Институт социальных знаний / КОНЬЯ
musagumus@hotmail.com